

Hankovszky Tamás

AZ EGYETEMES TÖRTÉNELEM REJTÉLYE

A történetírás és a történelemtudomány, ha más-más módon is, egyaránt a múlttal foglalkozik, sőt, az egyes történetírók vagy történészek rendszerint a múlt egy-egy korszakával csupán. Létezik azonban a történelemre irányuló érdeklődésnek nagyratörőbb válfaja is. A történelem teológiája és filozófiája a történelem egészéről próbál fogalmat alkotni. Ez akkor is embert próbáló feladat volna, ha csak arra tenne kísérletet, hogy egységes rendbe állítsa mindazt, amit az egyes történetírók és történészek a különböző korokról állítanak. Aki azonban az egész történelemről gondolkodik, nem érheti be a múlt ismeretével, hanem legalább ennyire érdekli a jövő is. ►

ISMERHETJÜK-E A TÖRTÉNELMI JÖVŐT?

Ha a történelem nem ért még véget, hanem beláthatatlanul sok van még hátra belőle, akkor a rá vonatkozó tudásunk mindaddig töredékes csupán, amíg csak a múltat ismerjük. Érthető tehát, ha a történelem mint olyan megismerésének vágya a jövő felé fordítja a *filozófust*. Ám ekkor azzal a problémával találja szembe magát, hogy a múlttal ellentétben a jövő nem ad adatokat a kezébe, amelyekre támaszkodhat. Nincsenek olyan tények, amelyekkel igazolhatná a még meg sem történt eseményekről tett állításait. Úgy tűnik tehát, hogy ha a történelem fogalmába a jövőt is beleértjük, akkor nem lehet megalapozott *tudásunk* róla. Mint ahogy még arról sem mondjuk, hogy ismerte a jövőt, aki eltalálta a lottózámokat.

A filozófus azonban nem törekszik olyan részletekbe menő ismeretre, mint a lottózó a jövőről, vagy mint a történész a múltból. A történelem átfogó képét szeretné csupán felvázolni, és meg sem próbálja az egyes eseményeket a maguk konkrétságában előre jelezni. Megelégszik azzal, hogy alapvető tendenciákat mutasson ki, amelyek a múltból indulnak, érintik a jelent, és nagy vonalakban meghatározzák a jövőt, és ennyiben az egyetemes történelem szervezőelvének tekinthetők. Ha létezik egyetemes történelem, akkor léteznie kell valaminek, ami kapcsolatot létesít a térben és időben elkülönült történések között, és egyetlen egésszé formálja őket. Ha pedig ezen túl a történelem még meg is ismerhető, akkor olyan jegyeket is fel kell tudnunk fedezni az eseményeken, amelyek bizonyos folytonosságot mutatnak az időben. Ezek a jellemzők természetesen meg lehetőségen absztraktak lehetnek

csak. Hiszen még az eddig eltelt évezredek is annyira sokszínűek voltak, hogy nehéz bármiféle mintázatot belezni az események menetébe. Ezért annak érdekében, hogy átfogó képet nyújthasson múltból és jövőből, a filozófia önként lemond a részletek ismeretéről,

és mintegy madártávlatból pillant le az idő folyására. Olyan általános és absztrakt állításokat tesz róla, amelyek egy-egy konkrét tény se megerősíteni, se cáfolni nem tud, és amelyek alapján még olyan előrejelzésre sem képes, mint a meteorológia.

AZ EMBERI SZABADSÁGBÓL FAKADÓ KISZÁMÍTHATATLANSÁG

Ez azonban mit sem változtat azon, hogy állításai a jövőre is vonatkoznak, méghozzá sokkal problematikusabb módon, mint amikor például azt mondjuk, hogy a Nap holnap fel fog kelni. Ilyenkor ugyanis a korábbi megfigyeléseink alapján felállított természeti törvényekre támaszkodunk, és arra a hipotézisre, hogy e törvények holnap még érvényben lesznek. Ha tudjuk, hogy a Nap eddig mindig felkelt, nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy holnap is így tesz, mert a holnapi nap releváns tulajdonságaiban nem különbözik a maitól. Nem járhatunk el viszont ugyanígy akkor, amikor a történelemről gondolkodva teszünk állítást a jövőről. Nemcsak azért, mert azok a körülmények, amelyek a történelem egy későbbi eseményét többé-kevésbé meghatározzák, sokkal komplexebbek, és számunkra kevésbé átláthatók, mint azok, amelyeket a napfelkelte vagy akár a holnapi időjárás megjóslásához figyelembe kell vennünk. Hanem azért is, mert úgy hisszük, a történelem alakítói szabadok. A történelem a szó szoros értelmében nem olyan folyamatok összessége, amelyeket kizárólag természeti törvények vezérelnek. Viszont ha valóban léteznek olyan mintázatok, amelyekbe a történelmi valóság rendeződik, tendenciák, amelyek meghatározzák az események lefolyását, netán

olyan cél, amely felé a világ szükségképpen halad, akkor vagy nem létezik emberi szabadság, vagy a szabad döntések hatása elhanyagolható a dolgok menetében, és anélkül, hogy magunk alakítanánk a jövőt, sorsunk pusztán beteljesedik rajtunk, életünk eseményei mintegy csak megtörténnek velünk. Függetlenül attól, hogy a

A történelem átfogó képét szeretné csupán felvázolni, és meg sem próbálja az egyes eseményeket a maguk konkrétságában előre jelezni.

filozófus a múlt megfigyelt jelenségeiből vonja le következtetéseit a jövőre nézve, vagy tisztán spekulatív úton állítja fel a törvényeket, amelyek egyaránt meghatározzák a múltat és a jelent, az emberi szabadságnak nem sok hely marad a rendszerében.

A KORÁBBI NEMZEDÉKEK PROBLÉMÁJA

A klasszikus történelemfilozófiák rendre optimisták voltak, és azt vallották, hogy a jelen minden nyomorúsága egy olyan út közbülső állomása csupán, amely – ha vargabetűkkel is – az emberiség beteljesedéséhez vezet. Annak megfelelően, hogy mit tekintettek a leg-

főbb értéknek, az egyes filozófusoknak más-más elképzelése volt arról, miben áll ez a beteljesedés, így arról is, milyen haladás jeleit érdemes keresni a történelemben. Egyesek az ész világosságának terjedését, mások az emberi szabadság kibontakozását, megint mások a morális tökéletesedést fedezték fel az események látszólag kusza világában, de akadtak

olyanok is, akik az igazságos társadalom eljövételét remélték. Elismerték, hogy a jelen nem felel meg az eszményeknek, de biztosra vették, hogy a jövő majd megfelel nekik. Mindenkit arra biztattak, tekintsen úgy magára, mint aki nélkülözhetetlen a világ rendjében, mert az ő rövid élete egy szem az alapvetően értelmes történelem láncában. Ez a tudat azonban csak akkor jelent tényleges vigaszt a jelen bajai közepette, ha valaki képes és kész önmagát elsősorban nem individuumnak, hanem az emberiség részének tekinteni, és nem személyes beteljesülésre áhítozik, hanem az emberiség ügyét szeretné szolgálni.

Az egyetemes történelem filozófiái minden bizonnyal nem azért vesztették el mára a vonzerejüket, mert nehezen egyeztethetők össze a szabadság filozófiai fogalmával, vagy mert nem világos, hogyan tudhatnánk bármit is arról a jövőről, amely részben a soha ki nem számítható szabadság döntéseiből bontakozik ki. Nagyobb súllyal esik latba az ilyen elméletekkel szemben, hogy a mai ember egyre kevésbé hisz az úgynevezett „nagy elbeszélésekben”, és nincs is egyetértés abban, vajon melyikben kellene hinnie. Mindenki más értékek érvényesülését reméli a történelemtől, és nem kívánja sorsát egy olyan út egyik szakaszának látni, amelyik nem oda vezet, ahova ő is szívesen eljutna. Egy további okot már Kant megfogalmazott. „Taszítóan hat az, hogy a korábbi generációk szemlátomást a későbbiek kedvéért végzik fáradságos munkájukat, [...]

s hogy ráadásul csak a legkésőbbi nemzedékeknek lesz meg az az örömük, hogy lakhassanak is abban az épületben, amelyen elődeik hosszú sora [...] dolgozott.”

A KRISZTUS UTÁNI TÖRTÉNELEM MINT KIHÍVÁS A HIT ÉS A TEOLÓGIA SZÁMÁRA

Az eddig bemutatott történelemfilozófia a teológiában kidolgozott *üdv történet* szekularizált változataként jelent meg, amikor az emberi létkérdésekre adott addigi teológiai válaszok veszíteni kezdtek hitelességükből. A történelem hagyományos *teológiájának*, amelynek monumentális kidolgozása Szent Ágostonnál olvasható, egyik árnyoldala ugyanis az volt, hogy nem volt részletesen kidol-

gozott koncepciója a jövőről – sőt az Ágostont Krisztustól elválasztó századokról sem –, jöllehet a történelem egészéről próbált számot adni. Olyan folyamatként mutatta be, ahol a jó és a rossz feszül egymásnak, és amelynek abszolút csúcspontja a krisztusi megváltás, vagyis a rossz teljes és végleges legyőzése. Csakhogy ha a történelem valóban beteljesült Krisztusban, akkor milyen értelmet tulajdoníthatunk az azóta immár kínosan hosszúra nyúlt időnek? Ha Krisztus valóban megnyerte a harcot a rossz ellen, mi dolgunk maradt még a világban? Válaszolhatjuk erre egyrészt azt, hogy semmit nem kell már tennünk, csak élveznünk a feltámadással beköszöntött új korszakot. Ezzel azonban megszüntetjük a történelem egységét, mert egy harcban álló, illetve egy győztes korszakra bontjuk, és ezzel együtt az emberiség egységét is kérdésessé tesszük, mintha a rossz csak a Krisztus előtti emberek számára létezett volna. Ha viszont azt válaszoljuk, hogy azért születnek új nemzedékek a földre, hogy ki-ki *önmagában* is realizálhassa a krisztusi győzelmet, akkor egyrészt szintén elvesztjük a történelem egységét, másrészt nehéz megérteni, hogy milyen sajátosan *történelmi* jelentősége lehet a rosszal folytatott *belső* harcnak. ▶

Másképp is megfogalmazhatjuk a történelem teológiai problémáját. Ha Krisztus a történelem csúcspontja, akkor – úgy tűnik – végpontjának is kellene lennie, amelyet követően valódi újdonságra már nem számíthatunk. Hiszen ha mégiscsak létrejönne valami új, az vagy visszafejlődést képviselne, és pusztá létével is tagadná a rossz vereségét, vagy Jézustól független volna, ami relativizálná az ő történelmi jelentőségét, vagy meghaladná Jézust mint a történelem csúcspontját. Fontos látni, hogy ez a tétel nem azt tagadja, hogy az *idő* tetszőlegesen sokáig folytatódhat, csak annak elgondolását nehezíti meg, hogy a jövő említésre méltó újdonságot hozzon a *történelem* színpadán. Az újkor embere azonban számos olyan új dologgal szembesült, amelyet nem tudott jelentéktelennek bélyegezni. A tudomány robbanásszerű fejlődése, a távoli földrészek kultúráinak megismerése, az életviszonyok radikális megváltozása a jövő felé fordította a figyelmet. A francia forradalom pedig azt a tapasztalatot erősítette, hogy az emberi élet új körülményeit nem egyszerűen az idő folyása hozza magával, hanem az ember aktivitásából és szabadságából fakadnak, vagyis történelmi jellegűek. Mivel a 18. századtól kezdve nem lehetett többé a lényeges dolgok változatlanosságában hinni, a hanyatlás gondolatával viszont nehéz lett volna megbarátkozni, a felvilágosodás megkísérelte fejlődésként, haladásként megérteni a korát. A filozófia új magyarázó elveket keresett az immár a *jövőt* is felölelő történelem *egésze* számára.

Korábban bemutatam néhány filozófiai okot, amelyek (kiegészülve a 20. század történelmi megrázkódtatásaival) mára széles körben hiteltelenné tették a klasszikus történelemfilozófiákat. A mai ember nem szívesen simul bele a filozófusok egységes történelemképébe. Mindenki cél (is) szeretne lenni, nem (kizárólag) mások majdani boldogságának eszköze, ráadásul többnyire olyan cél, amelyet önmaga választ és valósít meg. Ahány ember, annyi történet, amelyet ráadásul minden alkalommal másként mesélnek el, de sehol egy életerős kísérlet az egyetemes történelem felvázolására. A *történelem* megértését célzó *filozófia* jelenleg kivitelezhetetlennek tűnik, és át is adta helyét a *történelmi megismerést* kutató filozófiának.

ÚTON AZ EGYETEMES TÖRTÉNELEM TEOLÓGIÁJA FELÉ

Ebben a helyzetben a teológiának – de az egyes kereszténynek is – szembe kell néznie a feladattal, hogy eltávolodva a tarthatatlannak bizonyult filozófiai haladáshittől végiggondolja az üdvtörténet kérdéskörét. A Krisztusra való várakozás ádentje mellett számot kell vetnünk az utóbbi kétezer évvel és a még előttünk álló idővel is. Nem térhetünk vissza egyszerűen Szent Ágoston modelljéhez, mert hiba volna mindazt, ami a Krisztus-esemény óta történt, az üdvösség szempontjából jelentéktelennek tekinteni. Nem tagadhatjuk meg a történetiségünket, nem vitathatjuk el azokat az áldozatokat, amelyeket a korábbi nemzedékek a javunkra hoztak, mint ahogy nem utasíthatjuk vissza, hogy mi magunk is felelősséget vállaljunk az utánunk jövőkért, mégpedig nemcsak a földi jólétükért, hanem az üdvösségükért is. Bár számos nehézséggel kell szembenéznie, a történelem *teológiája* valamivel kedvezőbb helyzetben van, mint a klasszikus történelemfilozófia volt, hiszen több olyan tételre is támaszkodhat, amelyeket a hit hitelesít, és amelyek kiegészítve a mindig aktuális ószövetségi történelemszemlélet tanulságaival, biztos alapot adnak akár a jövőre vonatkozó *hitnek* is.

A teológia bátran indulhat ki az emberi nem egységéből, amelyet az ember istenképűsége alapoz meg. E metafizikai jellegű tételt történelmi dimenzióba állíthatja, ha tekintetbe veszi Isten egyetemes üdvözítő akaratát, amely egyebek mellett az Ige *történelmi* megtestesülése és az ember testisége miatt nem korlátozható a túlvilági üdvösségre. Az ember mára már világossá vált, lényegéhez tartozó történetisége arra bátorít, hogy az emberiség földi történetének Krisztus utáni szakaszában is keressük az idők jeleit, amelyeket az Istennel való közösség – az üdvösség – történelmi megnyilvánulásaként értelmezhetünk. Isten személyes szeretetének hite pedig arra ösztönzi a teológust, hogy a mai tudat számára oly fontos individualitás számára is megfelelő helyet találjon az egyetemes történelem egészén belül. A történelem keresztény felfogásának kidolgozásában Oscar Cullmann értelmezési javaslatát is érdemes szem előtt tartani. Eszerint a történelem egy elhúzódó háborúhoz hasonlítható, amely lényegében már kétezer éve eldőlt, mert Krisztus megnyerte a döntő ütközetet, de a győzelem napjái számos csata van még hátra, amelyet nekünk kell megvívniunk.